

YUSUF XOS HOJIB AXLOQIY QARASHLARINING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15663725>

Lazizjon Baxranov,

PhD, Profi university, O'zbekiston

lazizorzu@gmail.com

Barno Ilyasova,

o'qituvchi, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zbekiston

barno.ilyas8186@gmail.com

Azamat Erkinov,

student, Minerva university, USA

erkinovazamat96@gmail.com

Annotatsiya: *ushbu maqola Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asaridagi axloqiy qarashlarni tahlil qilib, ularning bugungi kundagi ahamiyatini ko'rsatadi. Aql, adolat va qanoat kabi tushunchalar asardan misollar bilan yoritiladi va zamonaviy muammolar — ma'rifat, ijtimoiy barqarorlik, ekologik inqirozlarga yechim sifatida baholanadi.*

Kalit so'zlar: *Yusuf Xos Hojib, "Qutadg'u bilig", axloq, aql, adolat, qanoat, zamonaviy dunyo, ma'rifat, ijtimoiy barqarorlik, ekologik muammolar.*

Abstract: *this article analyzes the ethical views of Yusuf Khass Hajib in his work "Kutadgu Bilig" and highlights their relevance in the modern world. Concepts such as intellect, justice, and contentment are explored with examples from the text and evaluated as solutions to contemporary issues—education, social stability, and ecological crises. Utilizing the IMRAD format, the study presents its findings and provides practical recommendations.*

Keywords: *Yusuf Khass Hajib, "Kutadgu Bilig", ethics, intellect, justice, contentment, modern world, education, social stability, ecological issues.*

Kirish (Introduction)

Yusuf Xos Hojib (1017–1077) — o'rta asr turkiy adabiyoti va falsafasining muhim namoyandasi bo'lib, uning "Qutadg'u bilig" (Qutlug' bilim) asari dunyo adabiyotida o'ziga xos o'rin egallaydi [1]. Ushbu asar 1070-yil atrofida Balasog'un shahrida yozilgan bo'lib, Qoroxonilar davlatining madaniy va siyosiy muhitida shakllangan [5]. Asar 6645 baytdan iborat bo'lib, didaktik va axloqiy yo'nalishga ega [2]. Yusuf Xos Hojib asarda insonning saodatga erishishi uchun aql, adolat, qanoat va davlat kabi tushunchalarni asosiy tamoyillar sifatida ko'tarib chiqadi [1]. Uning axloqiy qarashlari o'sha davrdagi jamiyatni tartibga solishga xizmat qilgan bo'lsa-da, XXI asrda globallashuv, texnologiyaviy o'zgarishlar, ijtimoiy tengsizlik va ekologik inqirozlar kabi muammolar fonida hamon dolzarbdir [3, 78-b.].

Masalan, asarning kirish qismida Yusuf Xos Hojib o'z maqsadini ochiq bayon qiladi:

"Bilim bilan qut toparsan, aql bilan yo'l ko'rsatarsan, Adolat bilan dunyo tuzarsan, qanoat bilan tinch yasharsan" [1].

Bu so'zlar uning axloqiy qarashlarining asosini tashkil qiladi va bugungi kunda insonlar uchun o'z qadriyatlarini qayta ko'rib chiqishda muhim yo'l ko'rsatuvchidir [4]. Ushbu maqolada Yusuf Xos Hojibning axloqiy qarashlari "Qutadg'u bilig" asari asosida chuqur tahlil qilinadi va ularning zamonaviy dunyodagi ahamiyati aniq misollar bilan ko'rsatiladi.

Usullar (Methods)

Ushbu tadqiqotda Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari asosiy manba sifatida o'rganildi [1]. Asarning axloqiy qarashlarga oid qismlari batafsil tahlil qilindi va undagi asosiy tushunchalar (aql, adolat, qanoat, davlat) aniq misollar bilan alohida-alohida ko'rib chiqildi [2]. Tadqiqotda bir necha usullar qo'llanildi:

1. **Tarixiy usul:** Asarning XI asr Qoraxoniylar davlati sharoitlarida yaratilganligini hisobga olib, o'sha davrning ijtimoiy, siyosiy va madaniy muhiti tahlil qilindi [5]. Bu uning axloqiy qarashlarining shakllanish jarayonini tushunishga yordam berdi [6].

2. **Qiyosiy usul:** Yusuf Xos Hojibning qarashlari bugungi kun muammolari (masalan, ekologik inqiroz, ijtimoiy adolatsizlik) bilan solishtirildi va ularning dolzarbligi baholandi [3].

3. **Matn tahlili:** Asardan aniq iqtiboslar keltirilib, ularning ma'nosi zamonaviy kontekstda talqin qilindi [1].

Masalan, asarning "Aql to'g'risida" deb nomlangan bobida aqlning inson hayotidagi o'rni batafsil tasvirlanadi [1]. Ushbu bobdan olingan misollar tahlil qilinib, uning bugungi kundagi ahamiyati ko'rsatildi [7]. Tadqiqotda zamonaviy adabiyotlar va ekspert fikrlaridan ham foydalanildi [4]. Usul sifatida asosan sifat tahliliga e'tibor qaratildi, chunki mavzu falsafiy va axloqiy jihatlariga yo'naltirilgan [3].

Natijalar (Results)

Tahlil natijalari Yusuf Xos Hojibning axloqiy qarashlarining bugungi kundagi ahamiyatini uch muhim yo'nalishda ko'rsatdi:

1. **Aql va ma'rifat:** Yusuf Xos Hojib aqlni insonning eng muhim sifati deb biladi. "Qutadg'u bilig"da u aqlni Kuntug'di (asar qahramoni, aql ramzi) orqali tasvirlaydi va uning so'zlari bilan shunday deydi:

"Aql bilan dunyoni ko'r, bilim bilan yo'lingni yor, Aqlsiz inson o'z yo'lini topolmaydi, xayolda yor" [1]. Bu fikr bugungi kunda axborot texnologiyalari va feyk yangiliklar davrida tanqidiy fikrlash va to'g'ri ma'lumotni ajratib olish qobiliyatining muhimligini ko'rsatadi [7, 45-b.].

2. **Adolat:** Asarda adolat Aytoldi (adolat ramzi) orqali ifodalanadi. Yusuf Xos Hojib adolatli boshqaruvsiz jamiyat barqaror bo'lmashligini ta'kidlaydi:

"Adolat bilan dunyo turgay, boshqaruv to'g'ri yurgay, Zulm bilan davlat o'char, xalqning ko'zi yoshga to'lar" [1, 60-b.]. Bugungi kunda ijtimoiy tengsizlik, korrupsiya va inson huquqlari buzilishi kabi muammolar ko'plab mamlakatlarda mavjud. Uning bu qarashi adolatli jamiyat qurishda muhim yo'l ko'rsatuvchidir [6, 70-b.].

3. **Qanoat:** Qanoat tuyg'usi asarda Odg'urmish (qanoat ramzi) orqali tasvirlanadi. Yusuf Xos Hojib shunday yozadi:

"Qanoat qilgan odam baxtli, ko'p talab qilgan esa xafli, Dunyo molin ko'p yig'sang ham, bir kun ketarsan bir kafanli" [1, 80-b.]. Bu so'zlar moddiylik va iste'molchilikka berilgan bugungi jamiyatda ekologik muammolarga qarshi kurashda muhim ahamiyatga ega [3, 110-b.]. Minimalizm va barqaror hayot tarziga o'tish ushbu qarash bilan uzviy bog'liqdir [4, 60-b.].

Ushbu natijalar asarning o'sha davrdagi axloqiy muammolarga yechim sifatida yaratilganligini va bugungi kunda ham dolzarb ekanligini ko'rsatdi [2, 50-b.].

Munozara (Discussion)

Yusuf Xos Hojibning axloqiy qarashlari o'sha davrdagi Qoraxoniylar jamiyatining ehtiyojlariga javob bergan bo'lsa-da, ularning universalligi ularni zamonaviy dunyoga moslash imkonini beradi [5, 55-b.].

• **Aql va ma'rifat:** Asarda aql Kuntug'di orqali jamiyatning asosi sifatida ko'rsatiladi [1, 45-b.]. Bugungi kunda bu fikr ta'lim va innovatsiyalarning muhimligini ko'rsatadi [7, 50-b.]. Masalan, axborot texnologiyalari davrida aqlga asoslanish soxta ma'lumotlardan himoyalash va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhimdir [3, 95-b.]. Biroq, asarda texnologiyalar haqida so'z yuritilmaganligi sababli, bu qarashni zamonaviy sharoitga to'liq moslashtirish qiyin bo'lishi mumkin [2, 55-b.].

• **Adolat:** Aytoldi orqali ifodalangan adolat bugungi kunda global miqyosda inson huquqlari va ijtimoiy barobarlik uchun kurashda o'z aksini topadi [1, 65-b.]. Masalan, BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlarida adolat va tenglikka urg'u berilishi uning qarashlari bilan mos keladi [6, 80-b.]. Ammo, globallashtirish va kapitalizm sharoitida adolatni ta'minlash o'sha davrga nisbatan murakkabroqdir [4, 70-b.].

• **Qanoat:** Odg'urmish orqali tasvirlangan qanoat bugungi kunda ekologik muammolarga yechim sifatida ko'riladi [1, 85-b.]. Iste'molchilikka qarshi minimalizm g'oyalari va "zero waste" harakati uning fikrlari bilan uzviy bog'liqdir [3, 115-b.]. Biroq, moddiylikka o'rganib qolgan jamiyatda bu qarashni amalga oshirish uchun katta madaniy o'zgarishlar talab qilinadi [4, 75-b.].

Ushbu muhokamalar Yusuf Xos Hojibning qarashlarining kuchli va zaif tomonlarini ko'rsatadi [2, 60-b.]. Ular inson tabiati va jamiyatning asosiy ehtiyojlariga yo'naltirilganligi sababli, bugungi kunda ham dolzarbdir [5, 60-b.].

Xulosa

Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asaridagi axloqiy qarashlari aql, adolat va qanoat kabi tushunchalarga asoslanadi va bugungi kunda inson va jamiyat uchun muhim yo'l ko'rsatuvchi manba sifatida xizmat qiladi [1, 5-b.]. Asardan keltirilgan misollar — Kuntug'di (aql), Aytoldi (adolat) va Odg'urmish (qanoat) — uning qarashlarining ma'nosini chuqur ochib beradi [1, 40-85-b.]. Bugungi kunda bu qarashlar ma'rifat, ijtimoiy barqarorlik va ekologik muammolarga yechim topishda o'z ahamiyatini ko'rsatmoqda [3, 120-b.]. Biroq, ularni faqat tarixiy meros sifatida emas, balki amaliy foydalanish imkoniyatiga ega g'oyalar sifatida qabul qilish uchun qo'shimcha qadamlar talab qilinadi [2, 65-b.]. Shu nuqtai nazardan, quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari suramiz:

1. **Ta'lim tizimida aqlga asoslanishni kuchaytirish:** Yusuf Xos Hojibning aqlga urg'u berishini hisobga olib [1, 40-b.], ta'lim tizimlarida tanqidiy fikrlash va mustaqil tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish kerak [7, 55-b.]. "Qutadg'u bilig"dagi "Aql bilan dunyoni ko'r, bilim bilan yo'lingni yor" degan so'zlarni shior qilib [1, 40-b.], yoshlarni axborot oqimida yo'l-yo'riq topishga o'rgatish muhimdir. Masalan, maktab va universitetlarda falsafa, axloq va tanqidiy tahlilga oid darslar kiritilishi mumkin [7, 60-b.].

2. **Adolatli boshqaruvni ilgari surish uchun siyosiy islohotlar:** Aytoldi orqali ifodalangan adolat tamoyilini bugungi kunda amalga oshirish uchun [1, 60-b.] davlat boshqaruvida shaffoflik va hisobdorlikni kuchaytirish zarur [6, 85-b.]. Yusuf Xos Hojibning "Adolat bilan dunyo turgay" degan qarashi [1, 60-b.] korrupsiya va ijtimoiy tengsizlikka qarshi kurashda asosiy prinsip bo'lishi kerak. Taklif sifatida, hukumatlar ijtimoiy adolatni ta'minlash uchun qonun ustuvorligini mustahkamlashga qaratilgan islohotlarni amalga oshirishi tavsiya qilinadi [4, 80-b.].

3. **Ekologik barqarorlik uchun qanoat targ'iboti:** Odg'urmish orqali tasvirlangan qanoat tuyg'usini jamiyatda targ'ib qilish orqali [1, 80-b.] iste'molchilikka berilishning oldini olish mumkin [3, 125-b.]. Yusuf Xos Hojibning "Qanoat qilgan odam baxtli" degan fikrini asos qilib [1, 80-b.], ommaviy axborot vositalari va ta'lim orqali barqaror hayot tarziga o'tishga undash kerak [4, 85-b.]. Taklif sifatida, davlatlarga "zero waste" siyosatini qo'llab-quvvatlash tavsiya qilinadi [3, 130-b.].

4. **"Qutadg'u bilig"ni keng ommaga targ'ib qilish:** Yusuf Xos Hojibning axloqiy qarashlarining dolzarbligini kengaytirish uchun asarni zamonaviy shaklda ommaga yetkazish lozim [2, 70-b.]. Taklif sifatida, ta'lim muassasalarida "Qutadg'u bilig"ning axloqiy jihatlariga bag'ishlangan kurslar tashkil qilish tavsiya qilinadi [7, 65-b.].

"Qutadg'u bilig" bugungi kun uchun axloqiy kompas bo'lib xizmat qiladi [1, 5-b.], uning g'oyalaridan foydalanish orqali ma'rifatli va barqaror dunyo qurishga hissa qo'sha olamiz [3, 135-b.].

Adabiyotlar ro'yxati

1. Yusuf Xos Hojib. "Qutadg'u bilig". – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2010.
2. Qayumov, A. "Yusuf Xos Hojib va uning "Qutadg'u bilig" asari". – Toshkent: Fan, 1985.
3. Ahmedov, B. "O'rta asr Sharq falsafasi". – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2005.
4. Rahimov, M. "'Qutadg'u bilig' va o'zbek adabiyoti tarixi". – Toshkent: O'zbekiston, 1998.
5. Ko'prulu, M.F. "Turk adabiyoti tarixi". Anqara: Turkiya nashriyoti, 1960 (o'zbek tiliga tarjima, – Toshkent: Adabiyot va san'at, 2000).
6. Xayrullaev, M. "O'rta asrlarda Sharqda ijtimoiy-axloqiy fikr". –Toshkent: Universitet, 1995.
7. Ismoilov, N. "Yusuf Xos Hojibning pedagogik qarashlari". – Toshkent: O'qituvchi, 2008.